

Sınıf, Etnisite ve Kimlik Class, Ethnicity and Identity

Nesibe Ayşe Sağlam¹

Sınıf, Etnisite ve Kimlik (Sosyalist Paradigmanın Evrimi)

Can Kakışım

İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, 304 sayfa.

Küreselleşmeyle ortaya çıkan çokkültürcülükle birlikte *etnisite ve kimlik tartışmaları* üzerine özellikle 1980'lerden beri gelişen literatürde ciddi oranda artış gözlenmektedir. *Etnisite ve kimlik* kavramları söz konusu süreçte pek çok teorik ve pratik çalışma alanında popülerliğini hissettirmektedir. Söz konusu alanlardan biri de sosyalist paradigmadır. Can Kakışım da *Sınıf, Etnisite ve Kimlik* isimli çalışmasında sosyalist paradigmadaki “sınıf siyasetinden kimlik siyasetine” geçiş olgusunu analiz etmektedir. Çalışma tarihsel süreçte sosyalist paradigmanın “etnik kimlik ve ulusal azınlıklar” kavramlarına yaklaşımının izlediği değişimi merkeze almaktadır. Türkiye’de gerek sosyalist paradigmanın teorik ve pratik yönleri ve farklı deneyimleri üzerine gerekse *etnik kimlik ve ulusal azınlık* kavramları üzerine pek çok çalışma yapılmış ancak sosyalist paradigmadaki “etnik kimlik ve ulusal azınlıklar” konusunun küresel boyutta ve Türkiye ekseninde değerlendirilmesi üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Kakışım’ın bu çalışması sosyalist paradigmanın Türkiye eksenini dikkate alarak söz konusu kavramlar etrafında ele alınmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

Çalışmada tarihsel süreçte sosyalist paradigmadaki “sınıf siyasetinden kimlik siyasetine evrilme” iki ana dönem çerçevesinde ele alınmaktadır. İlk dönem sosyalist paradigmanın toplumsal ilişkileri “sınıf siyaseti” temelinde yorumladığı, ikinci dönem de sosyalist paradigmanın toplumsal ilişkileri “kimlik siyaseti” çerçevesinde açıklama-

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ordu Cad. No: 196, Beyazıt Fatih 34459 İstanbul.
Eposta: nesibeasar@gmail.com

ya geçiş yaptığı dönemi kapsamaktadır. Yazar söz konusu evrilme sürecini öncelikle küresel boyutta gerek teorik gerekse pratik oluşumlardan hareketle değerlendirmekte, sonrasında da yine benzer bir yaklaşımla Türkiye’deki sosyalist paradigmanın “sınıf siyasetinden kimlik siyasetine geçişini” ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir.

Kakışım eserinde söz konusu evrilme sürecini tarihsel bir perspektiften hareketle üç bölüm başlığı altında ele almaktadır. I. Bölüm’de *Sosyalist Gelenekte Etnik Kimlikler ve Azınlıklar*, II. Bölüm’de *Küreselleşme Çağında Sosyalizmin Evrimi* ve III. Bölümde *de Türkiye Sosyalizminde Etnisite Sorunu* ele alınmakla kronolojik bir yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın kronolojik bir yöntemle aktarılması konuların birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasını sağlayarak meselenin anlaşılabilirliğini da kolaylaştırmaktadır.

Sosyalist Gelenekte Etnik Kimlikler ve Azınlıklar bölümünde Marksist düşüncenin teorisyenleri olan Marx ve Engels’in “etnik kimlik ve ulusal azınlık” konusundaki fikirleri, yine sosyalist paradigmanın hem teorisyeni hem de uygulayıcısı olan Lenin ve Stalin’in Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde, Mao Zedong’un Çin Halk Cumhuriyeti’nde, Ho Chi Minh’in Vietnam Demokratik Cumhuriyeti’nde ve Josip Broz Tito’nun Yugoslavya Demokratik Federal Cumhuriyeti’nde “etnik kimlik ve ulusal azınlıklar” a yönelik fikri yaklaşımları ve söz konusu mesele ile ilgili uygulamaları anlatılmaktadır.

Sosyalist geleneğin temsilcileri Marx ve Engels’in toplumsal ilişkileri ekonomik temelli “sınıf siyaseti” çerçevesinde ele aldıkları ve “etnik kimlik ve ulusal azınlıklar” kavramlarını arka planda bıraktıkları ifade edilmektedir. Onlara göre önemli olanın dünya devriminin gerçekleşmesi olduğu, bunun için de bu tür ulus ve azınlık meselelerinin önemli olmadığı vurgulanmaktadır. Marx ve Engels’e göre her ulus, ulus-devlet olamaz, bazı milliyetler “tarihsiz halklar”dır. Bu halklar bağımsız bir devlet kurmayı başaramamış, başka ulusların egemenliği altında yaşayan ve tarihsel diriliği olmayan etno-kültürel topluluklardır. Ulusal soruna yönelik en iyi çözüm merkezleşmiş büyük ulus-devlet yapılarıdır. Tarihsiz halklar da bu güçlü ulus devletlerin egemenliğinde kalarak devrim için mücadele etmelidirler.

Kakışım sosyalist paradigmanın temel teorisyenlerinin görüşlerinin yanı sıra sosyalist paradigmanın pratiğini oluşturan sosyalist rejimle idare edilen devletlerin ideologlarının “etnik kimlik ve ulusal azınlıklarla” ilgili fikirlerine ve uygulamalarına da değinerek sosyalist geleneğin bakış açısını tüm yönleri ile ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Sovyet’lerde Lenin ve Stalin’in fikir ve uygulamalarına yer verilmiştir. Lenin ve Stalin’in devrim dalgasının tüm dünyaya yayılması amacıyla ulusal hareketlerin önemini fark ettikleri, böylece “etnik kimlik ve ulusal azınlıklar” ile ilgili tüm sosyalist rejimlerde kullanılacak olan “ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı” ilkesini programlarına dâhil ettiklerine dikkat çekilmektedir. Sovyet’lerden sonra “kendi kaderini tayin etme hakkı” ilkesi her bir sosyalist rejimde biçim, içerik

ve uygulama anlamında bazı farklılıklara uğrasa da Çin’de Mao Zedong, Vietnam’da Ho Chi Minh ve Yugoslavya’da da Josip Broz Tito tarafından taktiksel olarak kullanımı ayrıntılı olarak gözler önüne serilmiştir.

Sosyalist geleneğin bu çizgisini takip eden 20.yy’daki bazı Marksist yazarların da “etnik kimlik ve ulusal azınlık” kavramlarını olumsuzladıkları ifade edilmektedir. Çünkü bu düşünürler azınlıkların hak taleplerine soğuk bakmakta, etnik ayrımların sosyalistleri böleceği ve devrimci mücadelenin hedefini saptıracağını düşünmekte, ulusal hareketlere kararlılıkla karşı çıkmakta ve gelecekte kurulacak sınıfsız toplumun tüm ulusal ayrımları zaten geride bırakacağını öne sürerek azınlıklara siyasi statü verme konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Sosyalist geleneğin teori ve pratiklerinde “sınıf siyasetinin” merkezi bir konumda yer aldığı “etnik kimlik ve ulusal azınlık” kavramlarına sıcak bakılmadığı, söz konusu kavramlar gündeme geldiğinde ise ulus meselesinin devrimci mücadeleye olan desteği nispetinde anlamlı olarak yorumlandığı yoksa ulusların bağımsızlığı bağlamında bir anlamı olmadığı yazar tarafından farklı örneklerle ortaya konmaktadır.

Küreselleşme Çağında Sosyalizmin Evrimi bölümünde sosyalist gelenekteki toplumsal ilişkilerin tümünü ekonomik temelli “sınıf siyaseti” çerçevesinde açıklamanın kırılmaya başlaması ve “kimlik siyaseti”ne geçiş süreci ele alınmıştır. Bu bölüm eserin bel kemiğini oluşturmaktadır. Öncelikle milliyetçilik düşüncesinin yaygınlaşması sonucu ortaya çıkan ulus-devletlerin kurulma süreciyle başlayan kimlik yapıları üzerine farkındalığın oluşması ve bunun yaygınlaşması sonucu “etnik kimlik ve ulusal azınlık” kavramlarının gündeme gelme süreci anlatılmaktadır. Yazar II. Dünya Savaşı sonrasında *etnik kimlikler* ve *ulusal azınlıklar* meselelerinin ilgili kavramlardan ziyade demokrasi ve insan hakları çerçevesinde değerlendirildiğini ifade etmektedir. Aslında bu dönemde etnik aidiyetlerin güç kazandığı, özellikle küreselleşme sürecinde kimlik siyasetinin ciddi bir yükselişe geçtiği, önceleri “eşitlik” üzerinden giden kimlik siyasetinin küreselleşme döneminde “farklılığının tanınması ve korunması” düşüncesine taşındığı anlatılmaktadır. Kakışım argümanlarını azınlık hukukundaki (i) II. Dünya Savaşı sonrası insan hakları devriminin ırksal eşitlikle ilgili kabulleri ve etnik hiyerarşileri kesin olarak reddedişinin önünü açan gelişmeler, (ii) 1990’larda “ayrımcılığın önlenmesinden kültürel farklılıkların etkin korunması ve geliştirilmesi” yasalarının kabulü ile ispatlamaktadır.

Yazar sosyalist düşünce geleneğinin; kapitalizmin dünya nüfusunu burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki büyük ve evrensel sınıfa bölerek dünya devrimine yol açmaması nedeniyle krize girdiğini ve kapitalizmin tüm dünyayı farklı ölçülerde de olsa etkilemesine rağmen sosyalist geleneğin beklentisinin aksine sınıf bazlı siyaseti alabildiğine zayıflattığını anlatmaktadır.

Kakışım “sınıf siyaseti”nin zayıflama nedenlerini; emek sürecini bölerek sürekli istihdamı gereksiz kılan bilgisayarların yaygınlaşmasıyla yeni iş bölümü yapılarının oluş-

masında ve mülkiyet-yönetim ilişkilerinin ayrışması sonucunda büyük örgüt yapılarının yöneticiliğinin mülkiyet sahiplerinden teknokratlara geçmesinde görmektedir. Bunların yanı sıra emeğin kendi içinde hiyerarşik örgütlenmesinin keskinleşmesi, devlet istihdamına yönelik çalışma biçimlerinin yoğunlaşması ve ağır endüstrinin ekonomik yapıdaki birincil öneminin yitmesi sonucu yerine hizmet sektörünün payının artması gibi etkenlere de değinilmiştir. Ayrıca yazar sosyalist paradigmadaki bu değişikliğin toplumsal temelleri olarak 1960'larda ABD'de başlayan ve sonrasında küresel bir olgu haline gelen muhalefet hareketlerine ve yeni toplumsal hareketlere de yer vermektedir. Ancak söz konusu kırılma döneminin nedeni olarak değerlendirilen yeni ekonomik yapılanma biçimlerine ve yine kırılma döneminin toplumsal temellerini oluşturan 1960'lardaki yeni toplumsal hareketlere yüzeysel olarak değinilmektedir. Bu yüzden söz konusu meselenin toplumsal arka planının anlaşılması açısından bu kısım yetersiz addedilebilir.

Yazar söz konusu kırılma döneminin ardından sosyalist paradigmanın, özellikle 1980'lerde sınıfsal mücadelenin yanında tali öneme sahip olduğu düşünülen toplumsal ayrımların da sınıfsal unsur kadar önemli olduğu farklı tikel mücadelelerin varlığını reddetmeyerek kendisini bu yeni koşullar altında sınıftan ziyade kültürel aidiyetlere öncelik verecek biçimde yeniden üretmeye başladığını ifade etmektedir. Aslında sosyalist paradigmadaki bu değişim 1970'lerin sonlarından itibaren sosyalist paradigmadaki düşünürlerin teorilerinde de karşılık bulmuştu. Yazar bu minvalde söz konusu bazı düşünürlerin sosyalist geleneğin "etnik kimlik ve ulusal azınlık" kavramına yaklaşımını eleştirilerine de yer vermektedir.

Türkiye Sosyalizminde Etnisite Sorunu bölümünde Türkiye'de sosyalist paradigmanın "sınıf siyasetinden kimlik siyasetine geçiş süreci" yine tarihsel çerçevede kronolojik bir yöntemle analiz edilmiştir. Yazar analizini Türkiye'de sosyalist paradigmanın kendisinde somutlaştığı olgular olarak teorik açıdan sosyalist grup hareketleri ve dergiler, pratik açıdan da siyasi partiler aracılığıyla yapmaktadır. Bu oluşumların tarihsel süreçte "etnik kimlik ve ulusal azınlıklar" kavramlarına yaklaşımlarının değişimi ise Türkiye'deki ulusal azınlıklardan birine atfen "Kürt kimliği" üzerinden örneklendirilerek ele alınmaktadır.

Kakışım küresel boyuttaki sosyalist gelenekte olduğu gibi Türkiye'de de Osmanlı döneminde kurulan ilk örgütlerden 1960'lara kadar Türkiye sosyalist hareketlerinde *etnisite* ve *azınlıklar* meselesine Ortodoks Marksist anlayışa uygun bir şekilde sınıf ilişkilerinin doğrudan bir izdüşümü temelinde yaklaşmış olduğunu ifade etmektedir. Yazar bu süreçte Türkiye sosyalistlerinin ekonomi tabanlı bir muhalefet anlayışıyla birlikte antiemperyalizm düşüncesi çerçevesinde Kurtuluş Savaşı'na ve Kemalizme yönelik güçlü bir olumlama ile katıksız bir ulus-devlet taraftarlığına sahip olduğunu aktarmaktadır. Bu dönemdeki bakış açısını yansıtan teorik ve pratik örnekler olarak 1920'de kurulan *Türkiye Komünist Partisinin* (TKP) programını, TKP'lilerce kurulan 1932-34 yılları arasında faa-

liyet gösteren *Kadro Dergisinin* yaklaşımını ve TKP'nin teorik devamcısı olma iddiasıyla 1954'te kurulan *Vatan Partisinin* programını işaret etmektedir. Yukarıda da anlatıldığı gibi sosyalist geleneğe bağlı olarak gelişen bu dergi ve partilerde “etnik kimlik ve ulusal azınlık” meselelerine ilişkin herhangi bir vurgu olmadığı da belirtilmektedir.

Türkiye sosyalist hareketlerinin “etnik kimlik ve ulusal azınlık” sorunlarına yönelik gelenekçi yaklaşımı yine -küresel boyutta olduğu gibi- solun kitlesel taban bulmaya başladığı 1960'larla birlikte sınırlı bir değişime uğradığı anlatılmaktadır. Yazar bu kısmi değişim sürecini *Yön Hareketi*, *Türkiye İşçi Partisi*, *Milli Demokratik Devrimciler* ve *Sosyalist Devrimcilerin* söylemleri ve faaliyetleri üzerinden analiz etmektedir. Bu dönem 60'ların önde gelen yayın organı *Yön Dergisinin* fikir hareketinden başlayarak 70'lerin sonlarına kadar Türkiye solunda meseleye ilişkin ana akım bakış açısını teşkil edecek olan eğilim artık azınlık sorunlarının sadece sınıfsal olgular olarak tanımlanamayacağı ve ekonomik indirgemeci bir bakış açısıyla çözülemeyeceği açık bir şekilde dile getirilmiştir. Söz konusu meselelerin sınıf dışı ulusal bir niteliğinin de bulunduğu kabul edilmiştir. Bu dönemde etkin olan *Yön Hareketi*nde ulusal azınlık konularına yer verilmiş olsa da ilk olarak 1964'te Kürt meselesi *Türkiye İşçi Partisinde* kısmi olarak yer bulmuş ancak bu durum *Milli Demokratik Devrimciler* ve *Sosyalist Devrimciler* tarafından eleştirilmiş ve olumsuzlanmıştır. 1975'de kurulan ikinci TİP döneminde de Kürt halkının varlığı tasdiklenmiş ve meselenin sadece bir geri kalmışlık ve kalkınma sorunu olmadığı aynı zamanda kültürel bir sorun olduğu da kabul edilmiş olmasına rağmen pratikte herhangi bir çözüme gidilmemiştir. Kalkışım bu dönemin, pratikte bir şey yapılmamış olsa da meselenin ulusal bir niteliğinin olduğunun kabul edilmesi açısından önemli görüldüğünü aktarmaktadır. Bununla birlikte söz konusu dönemde gelenekçi yaklaşımın belli başlı temalarının etkinliğini korumaya devam ettiği ifade edilmektedir.

Türkiye sosyalist hareketi, 1970'lerin ikinci yarısında etkinlik kazanan ve 1980'lerle birlikte Türkiye solunda ciddi bir ağırlığa sahip olan yeni bir sürece girmiştir. Azınlık meselelerinin sınıfsal adaletsizliklerin bir yansıması olmadığı ve salt ekonomik yaklaşımlarla çözülemeyeceğini benimseyen ve Kürt sorunu özelinde azınlıkları kendi uluslarını inşa etmeye ve *kendi kaderini tayin etme* çerçevesinde bağımsız devletlerini kurmaya çağıran yaklaşımlar hâkim olmaya başlamıştır. Kalkışım sosyalist paradigmanın bu dönemdeki teorik kanadının temsilcileri olan *Kurtuluş*, *Birikim* ve *Yeni Gündem* dergilerini pratik kanadının temsilcileri olan *Sosyalist Birlik Partisi*, *Özgürlük ve Dayanışma Partisi*, *Sosyalist Demokrasi Partisi* ile *Yeşiller* ve *Sol Gruplar Partisini* analiz etmektedir. Bu dönemde sosyalist paradigmadaki hem teorik hem pratik kanatta “sınıf siyasetinden kimlik siyasetine geçildiği”nin göstergesi olarak “Kürt kimliği” çerçevesinde yapılan olumlu açıklamalara, savunmalara ve yasaların genişletilmesiyle ilgili örneklere yer verilmektedir. *Kurtuluş Dergisinin* 1970'lerin ikinci yarısında sosyalist çevrelerde ilk defa Kürt sorununu ve Kürtlerin bağımsızlık hakkını temele alan bir sosyalist politikayı kabulü, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerin sömürge olarak nitelenmesi, Kürt devrimcilerin kendi ulusal kurtuluşları için ayrı örgütlenmelerinin meşruluğunun tanınması ve Kemalizmin ulusal soruna dair siyasetinin tam

olarak reddini onaylaması derginin “kimlik siyaseti” ekseninde faaliyet gösterdiğinin kanıtı olarak gösterilmektedir. *Yeni Gündem Dergisi* de geleneksel sosyalizmi, Sovyet modelini, geleneksel Türkiye solunun indirgemeciliğini özellikle de Kemalizmle bütünleşerek meseleleri devlet merkezli bir perspektiften değerlendirmesini şiddetle eleştirerek sosyalist paradigmanın “sınıf siyaseti”nin egemen olduğu dönemleri olumsuzlamaktadır. Dergide kimlik siyasetinin egemen olduğunu gösteren insan hakları kavramları ve bireycilik düşüncesine yönelik hassasiyet, kadın sorunu ve feminizm, çevre sorunları, Türkiye azınlıklarının durumu ve bunların yanı sıra en çok da *Kürt Sorunu* ve *PKK* meseleleri üzerinde durulmaktadır. *Yeni Gündem Dergisi* yayından çekilmesinden sonra yerine 1989’da *Birikim Dergisi* geçmiştir. *Birikim*’in 89’da başlayan ikinci yayın dönemi ile ilgili olarak eski sosyalist gelenekteki bakış açısının terk edildiği ve geleneksel sosyalist anlayışların alabildiğine eleştirildiği, bunların yerine kimlik siyasetine birincil derecede önem veren çokkültürcü yönelimlerin ve *Kürt meselesi* ile diğer etnik azınlıklarla ilgili meselelerin de sahiplenildiği anlatılmaktadır. Bu dergilerin açtığı teorik temellerin 1990’larda siyasi partiler üzerinden pratiğini bulduğu da ifade edilmektedir. Bu partilerin programlarında da “kimlik siyaseti” ana tema olarak belirlenmiştir. 1991’de kurulan *Sosyalist Birlik Partisi*’nin (SBP) kendi programında öne çıkardığı özellikleri demokratik, özgürlükçü ve çoğulcu karakteridir. Partinin Kürt sorunu için gerekli gördüğü yol ise *kendi kaderini tayin etme* ilkesi çerçevesinde Kürtlerin kendi bağımsız devletlerini kurmaları değil, Türkiye’nin uluslararası insan hakları sözleşmeleri çerçevesinde yeniden yapılandırılmasıdır. SBP kapatıldıktan sonra aynı çizginin takipçileri 1996’da Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), 2002’de ÖDP ve sonrasında ÖDP’den kopanların oluşturduğu *Sosyalist Demokrasi Partisi*’dir. Aynı temaları 2012’de *Yeşiller* ve *Sol Gruplar Partisi*nde görebilmek mümkündür. Bu partiler genel olarak ülkenin çok kimlikli ve çok kültürlü yapısı üzerindeki her türden tektipleştirici basıncın kaldırılarak tüm kimlik ve kültürlerin kendilerini demokratik bir biçimde ifadesinin olanaklarının yaratılması düşüncesini savunmaktadır. Kakışım’ın burada sosyalist paradigmanın temsilcisi olarak gerek teorik anlamda seçtiği dergilerin gerek pratik anlamda belirlediği partilerin “Kürt kimliği” üzerine olumlu açıklamaları ve faaliyetleri Türkiye’de de sosyalist paradigmanın kimlik siyasetine geçtiğini ispatlamaktadır.

Sonuç olarak Kakışım sosyalist geleneğin egemen bakış açısı olan “sınıf siyaseti” dönemini küreselleşme süreciyle birlikte sosyalist geleneğin eşleştirilmesinden hareketle kurulan “kimlik siyaseti” dönemini ve bu dönemler arası “sınıf siyasetinden kimlik siyasetine geçiş” sürecini hem küresel boyutta hem de Türkiye özelinde bütünlükçü ve ayrıntılı bir perspektifle ve yerinde tespitlerle ele alarak genel olarak başarılı ve anlamlı bir analiz ortaya koymuştur. Yazar tarihsel süreçte sosyalist paradigmadaki söz konusu evrilme sürecini değerlendirirken ne sosyalist gelenekteki “sınıf siyaseti” egemenliği dönemini ne de küreselleşme dönemindeki “kimlik siyaseti” dönemini aşırı derecede olumsuzlamakta ya da olumsuzlamaktadır. Sınıf siyasetiyle kimlik siyaseti arasında ideal bir denge kurularak bütüncül bir sosyalizmin geliştirilmesini ve bu çerçevede sosyalist paradigmanın kendini yeniden üretmesi gerektiğini savunmaktadır.